

DANUTA KŁOSEK-KOZŁOWSKA, *Jezuickie przestrzenie baroku. Przekształcenia strukturalne miast polskich na przełomie XVI i XVII wieku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2021, ss. 258.

Praca, jak deklaruje Autorka, profesor Politechniki Warszawskiej, przewodnicząca Komisji Ochrony Dziedzictwa Miast Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS, jest efektem badań prowadzonych w Katedrze Historii Budowy Miast Politechniki Warszawskiej. Na tylnej okładce oraz w słowie *Na zakończenie* (s. 225) można przeczytać, że studia te „rozpoczęły moją naukową przygodę z miastami i budowniczymi zespołami jezuickich podsumowaną w 1983 r. rozprawą doktorską”. Publikacja jest pozycją recenzowaną i została wydana przez Oficynę Wydawniczą Politechniki Warszawskiej w 2021 r.

Monografia poświęcona została strukturze „przestrzennej miast polskich w ostatniej tercji XVI i w początku XVII w. oraz charakterystyce jej przekształceń” (s. 11) w związku z akcją fundacji placówek zakonu jezuitów w Rzeczypospolitej. Zasięgiem terytorialnym objęto — według deklaracji Autorki — miasta znajdujące się w tym okresie, jak i obecnie na terytorium Polski. Składa się ona z: *Przedmowy* (s. 9–18), *Wprowadzenia* (s. 19–33) oraz siedmiu różnej objętości rozdziałów poświęconych zespołom jezuickim w: Braniewie (s. 35–44), Pułtusku (s. 45–59), Poznaniu (s. 61–83), Jarosławiu (s. 85–111), Lublinie (s. 113–144), Krakowie (s. 145–196) i Kaliszu (s. 197–210), a także *Wniosków z badań i analiz przestrzennych* (s. 211–223) i części zatytułowanej *Na zakończenie* (s. 225–227). Streszczenie w języku angielskim (s. 229–242) oraz pięć aneksów (s. 243–252) poprzedzają niezwykle skromną *Bibliografię* (s. 253–258). Uwzględniono w niej jedynie literaturę przedmiotu, niekompletną w porównaniu do pozycji przywoływanych w przypisach, do czego jeszcze powrócę. Zastanawia brak w *Bibliografii* źródeł zamieszczonych w aneksach 2–5 oraz cytowanych w tekście rękopisów, nawet tych z bardzo dokładnym opisem i nietypowymi skrótami instytucji, w których są przechowywane, jak np. „*Annales Collegi Posnaniensis*, rękopis, Bibl. Jagiell., sygn. 5198 I, 140v” (s. 83, przyp. 27), „Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, 128, f [sic]. 4–7” (s. 141, przyp. 2) czy „oryg. Bibl. Uniw. Lwowskiego, rkps 1485 r., ark. 7” (s. 122, podpis pod il. 53), a także źródeł kartograficznych i ikonograficznych. Dwie ostatnie kategorie zostały omówione w podrozdziale „Źródła kartograficzne i ikonograficzne. Projekty”, zajmującym zaledwie pół strony (s. 16). Jak stwierdziła D. Kłosek-Kozłowska, studia „oparte zostały na analizie materiałów kartograficznych i ikonograficznych dostępnych w archiwach miejskich i muzeach oraz w publikacjach na temat poszczególnych miast: monografiach, studiach historyczno-urbanistycznych oraz katalogach zbiorów kartograficznych dla poszczególnych miast” (s. 16). Nie wiadomo, czy Autorka przeprowadziła kwerendy w archiwach osobiście, czy poszukiwała się informacjami zamieszczonymi w literaturze przedmiotu, gdyż na ten temat nie ma w pracy ani słowa.

Brakuje spisu ilustracji — map i planów, których w pracy jest aż 107, oraz spisu fotografii obiektów (jest ich zaledwie siedem w pracy dotyczącej architektury). Niekompletne i nieujednoliczone podpisy pod ilustracjami i zdjęciami zawierające błędy literowe i merytoryczne, nasuвають przypuszczenie, że kwerenda archiwalna nie została przeprowadzona osobiście. Brak wykazu skrótów występujących w tekście, ale i w podpisach pod ilustracjami, rozwijanie niektórych skrótów po kilka razy, zaś pozostałych nigdy (poniżej podam przykłady), zwiększa

poczucie chaosu i sprawia wrażenie, że Autorka nie zapanowała należycie nad tekstem¹. Monografia nie została zaopatrzona w żaden indeks, co biorąc pod uwagę tematykę, wydaje się poważnym zaniedbaniem; na pewno nasuwa się potrzeba sporządzenia przynajmniej indeksu nazw geograficznych.

Wyrażona w *Przedmowie* deklaracja D. Kłosek-Kozłowskiej, co do zasięgu chronologicznego i geograficznego pracy (s. 11), nie znalazła pokrycia w danych zestawionych w Aneksie 1 (s. 243) zatytułowanym „Chronologia osiedlania się zakonu jezuitów w miastach Rzeczypospolitej”. Oprócz prezentowanych w monografii siedmiu miast-siedzib jezuickich placówki tegoż zakonu, jak wynika z tabeli, powstały również w innych ośrodkach na terenie obecnej i ówczesnej Polski: Toruniu (1569), Gdańsku (1584), Sandomierzu (1602), Warszawie (1604), Przemysłu (1610), Krośnie (1610). W *Przedmowie* o Toruniu i Gdańsku napisano natomiast, że: „Próby osiedlenia się zakonu jezuitów w królewskich miastach portowych — Gdańsku i Toruniu — zakończyły się niepowodzeniem” (s. 12). Dlaczego nie przeanalizowano zmian w przestrzeni miejskiej i procesów osiedlania się jezuitów w pozostałych spośród wyżej wymienionych miast, Autorka w żadnej części pracy już nie wyjaśniła. Jednocześnie umieściła w Aneksie 1 trzy miasta Siedmiogrodu: Alba Iulia, Kolożwar i Waraźdyn, które trudno uznać za miasta Rzeczypospolitej. Owszem w pewnym okresie znajdowały się one pod władaniem Stefana Batorego, ale z terytorium Rzeczypospolitej nie miały nic wspólnego, więc umieszczenie ich w tym miejscu nie jest zasadne.

Etapy fundacji jezuickich w przypadku siedmiu wybranych i omawianych szczegółowo miast opisano od przełomu XVI i XVII w. do momentu rozpoczęcia potopu szwedzkiego (1655 r.) — co wydaje się cezurą logiczną i niebudzącą zastrzeżeń. Autorka nieprecyzyjnie jednak używa terminologii związanej z wojnami ze Szwecją, np. na s. 140 „potop wojen szwedzkich” czy na s. 11 „wojny szwedzkie 1655 roku”.

W podrozdziale *Przedmowy* „Stan badań i źródła” znalazło się stwierdzenie, że „architektura jezuicka w Niemczech, Niderlandach, Francji, Hiszpanii i częściowo we Włoszech doczekała się naukowych syntez. Brak natomiast pełniejszych opracowań dla zespołów jezuickich powstałych w Austrii, Czechach i Polsce” (s. 12). Żadne ze zdań nie zawiera przypisów odsyłających do literatury przedmiotu. Tymczasem o niesłabnącym od blisko trzech dekad zainteresowaniu dziejami jezuitów w Czechach świadczą chociażby monografia Ivany Čornejovej (*Tovaryštvo Ježíšovo — Jezuité v Čechách*), dwutomowa publikacja monograficzna *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, wydana z okazji 450-lecia przybycia jezuitów do Czech, czy artykuły pomieszczone w tomach z serii *Monastica Historia*².

W zaprezentowanym przeglądzie literatury polskiej omówiono przede wszystkim dorobek przedwojennych historyków-jezuitów — Stanisława Załęskiego i Stanisława Bednarskiego oraz działających po II wojnie światowej — Jana Poplatka i Jerzego Paszendy (s. 13–14). Pominęto jednak nieopublikowane, a fundamentalne opracowanie J. Poplatka SJ: „Początki kościoła ŚŚ Piotra i Pawła w Krakowie”, którego maszynopis znajduje się w zbiorach Archiwum Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (Autorka miała mieć do niego dostęp, jak wynika z Jej deklaracji). Nie wykorzystano również m.in. przekrojowego artykułu Marcelego Kosmana z 1999 r. o dorobku badawczym przedstawicieli zakonu jezuitów³; ale nie

¹ ARSI rozwinięte zostało jako: Archiwum Romanum Societatis Iesu dwukrotnie na s. 13, a nie Archiwum Romanum Societatis Iesu, jak zapisano w Aneksie 5, natomiast w aneksach 3 i 4 cytowane jest jako ARSI Pol. oraz ARSI Germ. Mimo to dalej pojawia się pełna nazwa z objaśnieniem: dalej ARSI (np. s. 109, przyp. 7). Skróków jest dużo, np.: Neg. ZAPPW, PKZ, PZK-PDNH, WKZ, ARSI Pol., ARSI Germ, Spraw. Kom. Hist. Szt., WAP, KAIU lub KAIU, BHS, TKUiA.

² Čornejová I. 2002; *Bohemia Jesuitica*. 2010; *Leben*. 2011; *Ordenshistoriographie*. 2015; *Kommunikation*. 2018; *Orden*. 2019.

³ Kosman M. 1999.

tylko⁴. Lektura *Bibliografii* wywołała jeszcze większą konsternację. Okazało się bowiem, że „najnowsza” publikacja przywoływana w tekście pochodzi z 1983 r. Jest to pozycja anglojęzyczna, której tytuł został przez D. Kłosek-Kozłowską zmieniony, a nazwisko autora podane z błędem (Burry zamiast Bury)⁵. W *Bibliografii* nie znalazło się ponadto kilkanaście pozycji, które wymienione zostały w przypisach do poszczególnych rozdziałów lub pod ilustracjami. Zdarza się też tak, że tytuł w *Bibliografii* zawiera błędy i różni się nie tylko od oryginału, ale i zapisów znajdujących się w przypisach czy pod ilustracją⁶. Najlepszym tego przykładem jest niekonsekwentne i błędne cytowanie dzieła Samuela Pufendorfa (*De rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis commentariorum libri septem, elegantissimis tabulis aeneis exornati cum triplici indice*, Norimbergae 1696), m.in. bez inicjału imienia i z błędami w pisowni nazwiska i tytułu⁷.

Co więcej, Autorka nie umieściła w *Bibliografii* swojego artykułu opublikowanego w „Kwartalniku Historii Kultury Materialnej” (dalej „KHKM”) z 1993 r., który przywołała w przyp. 35 na s. 111, pod błędnym zresztą tytułem⁸. W spisie literatury nie ma również Jej drugiego artykułu poświęconego zagadnieniom poruszonym w recenzowanej rozprawie, zamieszczonego w numerze specjalnym „Roczników Humanistycznych” (dalej „RH”) z 2002 r.⁹ Treść obydwu (poprzedzona w każdym przypadku półstronicowym wprowadzeniem), a nawet układ akapitów i wyodrębnionych podtytułami zagadnień (tylko w „RH”) są identyczne z odpowiadającymi im partiami tekstu w recenzowanej monografii. Różnice dostrzegłam jedynie od strony językowej i stylistycznej (m.in. ujednolicenie pisowni nazw własnych) i w staranniejszych podpisach pod planami i fotografiami w artykułach; np. to samo zdjęcie — w „RH”: Il. 12 podpisana jako arch. foto PKZ, zaś w monografii — Il. 45 s. 106 — bez podania źródła; w „KHKM” Ryc. 8: Oryg. Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego rkps 1487, ark. 7, a w monografii — Il. 53, s. 122 — z błędem: rkps 1485 r. (sic), ark. 7. Różnice te należy zapewne przypisać pracom redakcyjnym nad tekstami w obydwu czasopismach.

Wyjaśnienie rozbieżności pomiędzy *Bibliografią* a przywoływanymi w przypisach pracami i umieszczenia w niej jedynie tych powstałych do 1983 r. znaleźć można w dwustronicowym słowie *Na zakończenie*. Autorka dopiero tu wyjaśniła, że książka jest rozprawą doktorską z 1983 r. „w całości dotąd niepublikowaną” (s. 225). Cytowane są również w tej części monografii uwa-

⁴ Zob. też np. Tazbir J. 1989; Obirek S. 1996.

⁵ *Forty-three Sheets of Architectural Drawings by Giacomo Briano da Modena S.J. (1589–1649). The Society's architect in Poland and in Northern Italy. A hitherto unknown work of major importance for the history of the European architectural treatise. A Catalogue by John Bury*, Milano 1983. Wg D. Kłosek-Kozłowskiej tytuł brzmi: *The Society's architect in Poland and in Northern Italy. Aichitect unknown work of major importance for the history of the European architectural treatise. A Catalogue by John Burry*, Milano 1983. W przyp. 34 na s. 111 opis bibliograficzny pełny, ale z błędnym nazwiskiem i słowem „skeets” zamiast „sheets”.

⁶ Przykładem są podpisy pod il. 7, s. 43: A. Boetticher, *Die Bau und Kunst Denkmaler der Prowintz Ost Preussen*, t. IV, Ermland–Królewiec (sic), w *Bibliografii* (s. 253) jako: *Bau und Kunst denkmaler der Provinz Ostpreussen*, t. IV, Ermland, Królewiec 1894, gdy poprawne dane bibliograficzne to: *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Heft IV, *Das Ermland*, Königsberg 1894.

⁷ Puffendorf, *Historie du Regne de Charles Gustave...*, Norymberga 1697 (s. 46, podpis pod il. 8), Pufendorf, *De rebus a Carolae Gustavo Suaeaeiae Fege* (sic) *gestis*, Norymberga 1696 (s. 68, podpis pod il. 19). Inne przykłady braku staranności to zapisy: Hartknoch, *Alt Und Neues Preussen*, 1684, s. 384 (s. 42, podpis pod il. 6), bez miejsca wydania — Franckfurt und Leipzig; *Teartum* (sic) *Europeum...*, t. XV, Frankfurt a/M 1707 (s. 49, podpis pod il. 9), w rzeczywistości chodzi o wielotomowe: *Theatrum Europaeum*, ed. M. Merian, Band I–XXI, Franckfurt am Mann 1635–1718.

⁸ Kłosek-Kozłowska D., *Udział inwestycji jezuickich w kształtowaniu wielkomięskiej przestrzeni Lublina*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLI, 1993, nr 2, s. 257–284. W przypisie 35 na s. 111 podano zaś: *Lublin. Analiza kompozycji zespołu jezuickiego projektu Giacomo Briano z roku 1620 w strukturze przestrzennej południowej strefy miasta*, w: *Udział inwestycji jezuickich w kształtowaniu wielkomięskiej przestrzeni Lublina*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 41 (1993), nr 2, s. 257–284.

⁹ Kłosek-Kozłowska D. 2002.

gi ówczesnych recenzentów, którzy podkreślali walory pracy. Problem w tym, że od obrony minęło blisko 40 lat. Przy lawinowym, szczególnie w XXI w., wzroście liczby publikacji dotyczących tematyki zakonu jezuitów, w tym architektury jezuickiej w Europie i Polsce, wydawanie w niezmienionej formie, z licznymi edytorskimi i merytorycznymi usterkami (o czym również dalej) dysertacji doktorskiej, dodatkowo napisanej na podstawie właśnie literatury przedmiotu, a nie kwerendy archiwalnej, wydaje się pomysłem chybionym.

Każdy rozdział o mieście-siedzibie fundacji jezuickiej został przedstawiony w podobnym schemacie problemowym, choć z widocznymi różnicami. Omówię je na przykładzie Kalisza, Lublina, Jarosławia i Krakowa. Odnośnie do tego pierwszego mamy do czynienia z czterema podrozdziałami: 1. Sprowadzenie zakonu, 2. Kalisz w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku, 3. Organizacja i budowa zespołu, 4. Analiza przestrzenna zespołu jezuickiego w strukturze miasta. W rozdziale o stołecznym Krakowie zaprezentowano aż osiem punktów, przy czym niektóre wydają się dublować problematykę¹⁰. W przypadku Lublina, ale także Jarosławia kolejność prezentacji materiału jest zgoła inna niż w rozdziałach o Kaliszu i Krakowie: Lublin — 1. Sprowadzenie zakonu, 2. Projekty zespołu jezuickiego dla Lublina, 3. Przemiany przestrzenne Lublina na przełomie XVI i XVII wieku, 4. Kształtowanie wielkomiejskiej przestrzeni Lublina — projekt zespołu jezuickiego Giacomo Briana; Jarosław — 1. Sprowadzenie zakonu, 2. Jarosław — miasto rezydencjonalne w drugiej połowie XVI wieku, 3. Jezuiti i fundatorzy w sprawie lokalizacji, 4. Argumenty przestrzenne dotyczące zmiany lokalizacji, 5. Jarosław w drugiej połowie XVI wieku — analiza struktury przestrzennej miasta, 6. i 7. Kształtowanie kompozycji przestrzennej zespołu jezuickiego w Jarosławiu do pożaru miasta w 1600 r. i po pożarach miasta w latach 1600 i 1625, 8. Miasto rezydencjonalne i mecenat właścicieli, 9. Przestrzeń ceremonialna. Wydaje się, że omówienie stanu tkanki miejskiej powinno zawsze poprzedzać dalsze wywody na temat jej strukturalnych zmian w związku z planami osiedlenia się/sprowadzenia jezuitów. Następnie należało zaprezentować architektoniczne plany koncepcji zespołów jezuickich, aby w kolejnej fazie narracji wskazać realne efekty ich realizacji i skalę zmian w przestrzeni miejskiej.

Interesujące konkluzje, jak np. ta o wzroście atrakcyjności terenów miejskich zasiedlonych przez jezuitów, czy wprowadzaniu korekt kompozycyjnych i przestrzennych do zatwierdzonych wcześniej planów kompleksów jezuickich w celu maksymalnego zintegrowania ich ze strukturą i tkanką miejską, umieszczone w poszczególnych rozdziałach o kolejnych miastach (np. s. 117, 135), nie znalazły się w końcowym podsumowaniu (s. 211–223). W nim Autorka podkreśliła, że jezuiti osiedlili się w Polsce tylko w wielkich miastach, co nie jest prawdą, nie postarała się natomiast o wskazanie różnic w procesie fundacji zespołów w stołecznym Krakowie czy Poznaniu i w takich miejscach jak Pułtusk i Jarosław (małych i prywatnych — kościelnych i świeckich ośrodkach). Jednym z podrozdziałów *Wniosków z badań i analiz przestrzennych* jest półstronnicowy akapit „Architektki zakonu” (s. 219). Podano tu krótkie dane biograficzne najważniejszych architektów działających w polskiej prowincji jezuickiej. Wydaje się, że takie informacje powinny znaleźć się w zupełnie innej części opracowania, na początku, przed analizą siedmiu miast-siedzib jezuickich, podobnie jak kolejny podrozdział „Warsztat architekta” (s. 219–220).

¹⁰ 1. Sprowadzenie zakonu, 2. Modernizacja i rozwój przestrzenny Krakowa w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku, 3. Rozbudowa zespołu miast Krakowa i przedmieść (zawiera się ta tematyka w pkt 2), 4. Zespół jezuicki przy kościele św. Szczepana — nowicjat, 5. Zespół przy kościele św. Barbary — misja, dom profesów, 6. Dyskusja nad wyborem domu dla profesów — „rozbita” na trzy dwustronicowe paragrafy: Propozycja lokalizacji domu profesów przy kościele św. Barbary, Propozycja lokalizacji domu profesów przy ulicy Wiślniej, Propozycja lokalizacji domu profesów przy ulicy Grodzkiej, 7. Zespół jezuicki przy kościele św. Piotra i Pawła, ponownie z rozczłonowaniem na trzy części: Stan zagospodarowania terenów przed rozpoczęciem inwestycji, Budowa zespołu przy ulicy Grodzkiej, Analiza przestrzenna zespołu jezuickiego przy ulicy Grodzkiej.

Przygotowanie merytoryczne i edytorsko-graficzne monografii skłania do refleksji nad warsztatem nie tylko historyka czy architekta, ale po prostu badacza. Błędy merytoryczne, językowe i stylistyczne utrudniają śledzenie toku narracji, często też wprowadzają w konsternację. Dość stwierdzić, że zdaniem Badaczki Kraków to serce Małopolski i serce kulturalne Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 25), a nie stolica państwa, zaś Trewir, z którego przybyli jezuita do Braniewa, to miasto włoskie (s. 36). Grottowe vel Grochow Łąki, teren jednego z poznańskich przedmieść, to w monografii Gofrowe Łąki (s. 65), Mikołaj Dobrocieski, rektor Akademii Krakowskiej, kanclerz i audytor kurii biskupiej w Krakowie, jeden z najbliższych współpracowników kardynała Jerzego Radziwiłła, towarzyszący mu w wizytacji diecezji w latach 1595–1599 i podróży do Rzymu (1599–1600), to zupełnie anonimowy, przedstawiony jako strona konfliktu z jezuitami, Michał Dobrocieski (s. 166). Z kolei nuncjusz papieski Giovanni Andrea Caligari to Jan Andrzej Caligario (s. 145), a wiceprowincjał, profesor i rektor Akademii Wileńskiej Garcia Alabiano wzmiankowany jest w całej monografii jako Garcias Alabiano (np. s. 170, 173, 182). W pracy znalazły się także inne błędy, jak np. sformułowanie: „W drugiej połowie XVI wieku (od 1411)” (s. 108, przyp. 3) czy stwierdzenie, że w roku 1661 jezuita zwracali się o pomoc do króla Jana III Sobieskiego (s. 194, przyp. 29), który panował znacznie później, w latach 1674–1696.

Z niewiadomych powodów terminy architektoniczne, np. sztraba (s. 54) czy modeliusz (s. 188), ujęto w cudzysłów. Oznaczenia na rycinach i mapach są problematyczne, np.: raz jest to „ciemny walor” (s. 118), a na stronie obok użyto sformułowania: „na ciemno”¹¹; wszystkie ryciny są jednak czarno-białe, a zła jakość reprodukcji dodatkowo nie pozwala na wychwycenie omawianych różnic.

Tok myśli, ale również język i styl wyводу bywają niezrozumiałe, np. we fragmencie: „Kopułę kościoła św. Piotra i Pawła mógł podziwiać król [tj. Zygmunt III — przyp. O.M.P.] z okien ulubionego gabinetu drugiego piętra wieży. W rzeczywistości codziennej przyjemności tego fascynującego widoku nie mógł już zapewne doświadczyć, gdyż pod koniec XVI wieku przeniósł się z dworem na stałe do Warszawy, a kopułę kościoła św. Piotra i Pawła ukończono dopiero w 1619 roku” (s. 188). Nie jest to jedyny przykład wypowiedzi, której sens jest nieuchwytny. Poniżej zamieszczam kilka przykładów: „Przedłużenie ram chronologicznych w ramach opracowań monograficznych dotyczących analizy miast i zespołów pozwoliło na obserwację [...]” (s. 11), „Nauka w szkołach jezuickich była bezpłatna i zorganizowana w ten sam sposób zarówno dla zakonników, jak i dla szkół publicznych” (s. 20), „Wielkie indywidualności doby humanizmu działały poza uczelnią, szerząc wiedzę poprzez szeroko wówczas rozwijany ruch wydawniczy” (s. 27), „plan jest dokładnym pomiarem miasta” (s. 52). Razi także dobór słów i styl połączony z niezajomością realiów politycznych i społecznych XVI stulecia: „fundacje dla jezuitów wspierane były kiesą państwową” (s. 29), „Kolegium wraz z kościołem paliło się podczas pożaru miasta” (s. 50), „plac stał się bardziej zwarty i przystosowany do imprez, które się na nim odbywały” (s. 103), „wieża Zygmunta III [...], która ucepięta stromego w tym miejscu zbrocza” (s. 151), „klaryski kościoła św. Andrzeja” (s. 177), „Tuż po śmierci Zygmunta III Wazy w sprawie kolegium nastąpiła przerwa [...]” (s. 187). Autorka nie rozróżnia też ilości od liczby: „w ilości 10 zakonników” (s. 35), „Wyjaśnienia wymagają jeszcze ilość kamienic znajdujących się [...]” (s. 181).

Niedbale sporządzone zostały także podpisy pod ilustracjami. W wielu przypadkach nie podano, z jakich źródeł i zbiorów archiwalno-muzealnych pochodzą plany i mapy (s. 65, 66, 77, 79, 81, 117, 147, 153, 154 il. 74, 160, 163, 164, 165, 169, 172, 178, 179, 198, 199, 209). Nie wiadomo też, kto jest autorem fotografii na s. 102, 106, 185. Takie uchybienia w świetle

¹¹ Chodzi o fragmenty: „[...] pokazuje kamienicę Tęczyńskiego, zaznaczoną ciemnym walorem” (s. 118); „Na ciemno zaznaczono kamienicę Tęczyńskiego” (s. 119, podpis pod il. 49).

prawa autorskiego nie powinny mieć miejsca. Podpisy pod ilustracjami zawierają nieprecyzyjne informacje proveniencyjne utrudniające identyfikację, np. Il. 2 — mapa „wg. W. Mullera” (s. 24)¹², Il. 20 — Poznań, miedzioryt, Biblioteka Kórnik — bez sygnatury (s. 69), Il. 103 — Kalisz, rysunek Mieczysława Kościelniaka, *Panorama Kalisza* (bez daty, roku, numeru; s. 201), Il. 104 — Kalisz, rzut parteru, neg. Arch. Prow. Małop. (sic!) (s. 204). Z tak lakonicznymi opisami kontrastuje kilka innych obszernych opisów rękopisów. Podawane są z niewiadomych powodów informacje szczegółowe o stanie zachowania, wyglądzie źródła; np. — por. Il. 61 s. 131 i 62 oraz 63 na s. 132¹³. Na s. 72 w podpisie stwierdzono, że „kolorem czerwonym zaznaczono istniejące fundamenty”, a „kolorem czarnym — ich modyfikacje”. Problem w tym, że słabej jakości reprodukcja jest czarno-biała, tak jak wszystkie inne. Plany pochodzące z tego samego źródła zostały opisane (s. 74) raz jako: Poznań, plan wg „Teki Zawadzkiego”. Gab. Ryc. UW, (il. 24), dwa jako: Poznań plan z „Teki Zawadzkiego”, Gabinet Rycin UW (il. 25), zaś w tekście jako teki Zawadzkiego (s. 75)¹⁴.

Wiele do życzenia pozostawia również jakość ilustracji. Najbardziej wyrazistymi tego przykładami są rozmywająca się fotografia fasady kościoła śś. Piotra i Pawła w Krakowie przy ulicy Grodzkiej (s. 185), pod którą nie podano autora zdjęcia, czy mapa na s. 23 opracowana przez Autorkę z nieczytelną legendą i zaznaczeniem placówek jezuickich: domów profesów, rezydencji, kolegiów, nowicjatów i domów trzeciej próby.

Praca doktorska napisana przed 1983 r. przez ówczesną magister inżynier architekt, a wydana w ten sposób w 2021 r. już przez zatrudnioną na uczelni wyższej profesor wystawia świadectwo Jej warsztatowi. Autorka ma świadomość różnic pomiędzy pracą historyka i architekta: „Jak różny i nie do prostego zastąpienia jest warsztat badawczy historyka urbanistyki, architekta-urbanisty przez warsztat badawczy historyka, historyka sztuki, świadczyć może list, który otrzymałam od znakomitego badacza dziejów budowy zespołów jezuickich w Polsce ks. Jerzego Paszندی SJ [...]” (s. 226). Czym innym są jednak wskazane różnice, a czym innym rzetelnie przeprowadzony proces badawczy, niezależnie od specjalizacji rozpoczynający się od zebrania materiałów, a następnie ich selekcji i właściwej prezentacji z podaniem źródła informacji, wyraźnym zaznaczeniem, co pochodzi z opracowań, a co z rękopisów czy źródeł kartograficznych, do których dotarło się w wyniku samodzielnej kwerendy, w końcu opatrzenie pracy aparatem krytycznym, zadbanie o właściwy opis bibliograficzny i poprawność językową tekstu. To rudymenta postępowania każdego naukowca. Te same rudymenta powinny obowiązywać recenzentów naukowych, a to oni przecież pozytywnie zaopiniowali wydanie w takiej formie doktoratu sprzed 40 lat.

W trakcie korekty wydawniczej nie wychwycono nie tylko błędów w cytowanej literaturze przedmiotu czy podpisach pod ilustracjami, ale i literówek w tekście głównym: np. „tratował” zamiast traktował (s. 10), różnorodnego zapisu nazwisk: np. Goetke (s. 37) i Götke (s. 38, podpis pod il. 4), Stertzl (s. 40), Sterzl (s. 41) i Sterlitz (s. 41), Francesco Sunyer (s. 39, 217) i Franciszek Sunyer (s. 45), florentczyk Milanesi (s. 50), Florentczyk Milanesi (s. 91), „fotografia z 1054 roku” (s. 100, podpis pod il. 40), „kompleksy zabudowań” (s. 215), „inwestycji zakonucprzywrócił” (s. 215). Nie zapanowano nad jednolitym sposobem prezentacji osób z imienia i nazwiska, np. generałowie zakonu jezuitów wymieniani są raz z imienia i nazwiska — Claudio Aquaviva, a raz bez — Mercurian (s. 215). Nie wychwycono także ewidentnych powtórek zdań czy całych akapitów, czasami sprzecznych z tym, co napisano we wcześniejszej części pracy, np. s. 55 i 96, s. 65

¹² *Nota bene* brak pracy (?) W. Mullera w *Bibliografii* (s. 24).

¹³ Il. 56 s. 126: wymiary kart, znak wodny, herb, „rysunek piórkiem lawowany”; Il. 61: papier „z dużym filigranem”; Il. 62: „z dużym obcym filigranem”, opis w języku łacińskim.

¹⁴ Podobna sytuacja z Il. 82: plan kołłątajowski z 1785 r. (s. 164), a w tekście jako tzw. plan Kołłątajowski (s. 164).

i 80¹⁵, s. 110 i 111¹⁶, s. 150 i 188¹⁷, s. 149 i 191¹⁸. Nie zwrócono również uwagi na brak konsekwencji w pisowni dat, które w książce pojawiają się w kilku wariantach: 27 września 1540 roku (s. 19) albo 13.12.1570 (s. 61) czy 3 XI 1593 (s. 167). Trudno tym samym nie przyjąć ze zdumieniem słów Autorki, która skierowała podziękowania do redaktorek Oficyny Wydawniczej Politechniki Warszawskiej za „skrupulatną pracę nad tekstem” (s. 227).

Czy w wydaniu monografii, która cofa stan badań do roku 1983, została przygotowana niesumiennej od strony warsztatowej oraz niedbale jeśli chodzi o styl, język i sprawy techniczne w oficynie wydawniczej wyższej uczelni, można doszukiwać się pozytywów? Wydaje się, że omawiana monografia jest przestrożą, by pochopnie nie sięgać do szuflad po prace powstałe w przeszłości i nie wydawać ich bez gruntownego uaktualnienia.

dr Olga Miriam Przybyłowicz

Instytut Archeologii i Etnologii

Polska Akademia Nauk

Ośrodek Historii Kultury Materialnej

Średniowiecza i Czasów Nowożytnych

o.przybylowicz@iaepan.edu.pl

© <https://orcid.org/0000-0003-3422-550X>

BIBLIOGRAFIA

- Bohemia Jesuitica. 2010. *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, red. P. Cemus, 1–2, Praha.
- Čornejová Ivana. 2002. *Tovaryšstvo Ježíšovo — Jezuité v Čechách*, Praha.
- Kłosek-Kozłowska Danuta. 1993. *Udział inwestycji jezuickich w kształtowaniu wielkomiejskiej przestrzeni Lublina*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 41, 2, s. 257–284.
- Kłosek-Kozłowska Danuta. 2002. *O lokalizacji i kształtowaniu zespołu jezuickiego w Jarosławiu w 2. poł. XVI i 1. poł. XVII wieku w świetle przemian struktury przestrzennej miasta i mecenatu właścicieli*, „Roczniki Humanistyczne”, 50, 4, s. 157–195.
- Kommunikation. 2018. *Kommunikation zwischen Kloster und Welt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung im Stift Melk vom 21. bis 23. September 2016*, red. T. Čerkušák, K. Kollermann, I. Rabl, *Monastica Historia*, 3, Praha–St. Pölten.

¹⁵ „Projekt jezuicki przysłany z Rzymu, który takie rozwiązanie proponował, został przez prowincjała polskiej prowincji odrzucony jako niezgodny z miejscową tradycją budowlaną: ... w tych stronach nie toleruje się kościołów nie skierowanych na wschód... — informował prowincjał generała” (s. 55); a na s. 96: „[...] jezuci w pierwszym okresie działalności w Rzeczypospolitej, obserwując istniejące tu budowle kościelne, uznali zasadę orientowania kościołów za istotną cechę lokalną, konieczną do respektowania: [...] w tym kraju nie toleruje się kościołów nie skierowanych na wschód... pisali do generała z Lublina w roku 1586 [...]”. W przypisach do obydwu cytatów inne objaśnienia — w jednym, że pochodzi on z listu G. Campano do C. Aquavivy, przy czym podano inne sygnatury źródła z 1586 r., przyp. 26, s. 59 i przyp. 25, s. 110. Inne przykłady: s. 65 — „Stąd w przedłużeniu grobli, za przeprawą, wojewoda poznański Stanisław Górka założył w roku 1562 prywatne miasteczko — Stanisławowo, niewątpliwie o renesansowym rozplanowaniu”, s. 80; za przedmieściem Garbary „wojewoda poznański Stanisław Górka założył w 1562 roku Stanisławowo — miasteczko o nowożytnym niewątpliwie układzie urbanistycznym. Rozplanowanie Stanisławowa nie jest znane, gdyż po śmierci wojewody w 1599 roku zostało mocno przekształcone [...]”.

¹⁶ Porównaj tekst na s. 99: „w panoramie miasta z połowy XVII wieku”, s. 107: „najstarszy przekaz ikonograficzny miasta, pokazujący zagospodarowanie Jarosławia w wieku XVII”, przyp. 32 s. 110: „Panorama Jarosławia z XVII wieku. Reprodukuję ją «Przyjaciel Ludu» z 1846, neg. w Muzeum w Jarosławiu, nr 110 i przyp. 48 na s. 111: „XIX-wieczny drzeworyt wg nieistniejącego obrazu, pokazujący Jarosław w XVII wieku, reprodukcja z «Przyjaciel Ludu» z 1846 r., Muzeum w Jarosławiu, neg. 110”.

¹⁷ Wywód o trakcie królewskim prowadzącym od bramy Floriańskiej do zamku.

¹⁸ Opis miejsca pod budowę kościoła przy ul. Grodzkiej.

- Kosman Marcei. 1999. *Jezuitów polskich obraz własny. Badania ostatniego stulecia*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 43, s. 213–227.
- Leben. 2011. *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in Brno vom 28. bis 29. Oktober 2008*, red. H. Specht, T. Černušák, *Monastica Historia*, 1, Brno–St. Pölten.
- Obirek Stanisław. 1996. *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*, Kraków.
- Orden. 2019. *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter. Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018*, red. J.M. Havlík, J. Hlaváčková, K. Kollermann, *Monastica Historia*, 4, Praha–St. Pölten.
- Ordenshistoriographie. 2015. *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa Gestaltung und Wandlung des institutionalen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in St. Pölten von 22. bis 23. September 2014*, red. H. Bachhofer, K. Bobková-Valentová, T. Černušák, *Monastica Historia*, 2, Praha–St. Pölten.
- Tazbir Janusz. 1989. *Jezuici między Rzeczpospolitą a Rzymem*, [w:] *Szkice z dziejów papieżstwa*, 1, red. I. Koberdowa, J. Tazbir, Warszawa, s. 74–131.